

Amazonen en volksmoeders: overeenkomsten in representaties van vrouwen in Zuid-Afrikaanse en Poolse nationale mythologieën

MAŁGORZATA DRWAL

University of Wrocław

Katedra Filologii Niderlandzkiej

Uniwersytet Wrocławski

ul. Kuźnicza 21-22,

50-138 Wrocław, Poland

malgorzata.drwal@gmail.com

Abstract: This paper discusses similarities in the working of mechanisms responsible for the creation of idealized representations of women in South African (or Afrikaner) and Polish national mythologies. It is argued that in both cases two realisations of a patriotic attitude can be observed. The first of them, South African *volksmoeder* or Polish *Matka Polka*, is perceived as the dominant and neutral one. It defines the embodiment of female virtues as prescribed by social norms. The other one, the Amazon, refers to a rebellious woman warrior who constitutes a disturbing mixture of both stereotypically female and male features. The attention is drawn to the role of literature in the forming and preserving of these models. Furthermore, the discussion focuses on the question whether the Amazon can be perceived as a model of a proto-feminist.

Keywords: South Africa; Anglo-Boer war; national mythology; stereotypes; volksmoeder; woman warrior; gender; life writing; Polish romantic poetry

Ondanks de geografische afstand tussen Zuid-Afrika en Polen bestaan er verrassende overeenkomsten tussen de nationale mythologieën van deze twee landen. In beide gevallen is er sprake van geïdealiseerde representaties die zich op twee tegenovergestelde polen positioneren. Aan de ene kant bevindt zich de Zuid-Afrikaanse volksmoeder en haar Poolse equivalent, *Matka Polka* (wat zich in het Nederlands gebrekkig als “Poolse moeder,” of eventueel als “de Moeder

de Poolse" laat vertalen) – de verwezenlijking van vrouwelijkheid volgens de maatschappelijke norm. Aan de andere kant staat de amazone – een strijdster en rebel die zich op een bijna stereotiepe mannelijke manier gedraagt.

Literatuur speelt een belangrijke rol bij het vormen en bewaren van nationale mythes. Gedrag patronen van de volksmoeder en de amazone kunnen teruggevonden worden in dagboeken en herinneringen die aan de Anglo-Boerenoorlog (1899-1902) refereren. Persoonlijke ervaringen en keuzes van vrouwelijke personages die in deze verhalen optreden, werden traditioneel aan zo'n interpretatie onderworpen zodat ze aan de behoeftes van de nationale mythologie beantwoorden.

In het geval van de Poolse nationale mythologie kristalliseerden deze twee geïdealiseerde rolmodellen zich uit rond de negentiende eeuw, tegen de achtergrond van belangrijke politieke gebeurtenissen, zoals het verlies van onafhankelijkheid en daaropvolgende opstanden. Deze concepten werden omschreven in romantische patriottische poëzie en werden zo verspreid dat ze herkenbare en evocatieve beelden in het Poolse collectieve bewustzijn vormen. Van die twee bovengenoemde representaties is die van volksmoeder/Poolse moeder het dominante patroon. De amazone wordt als een niet typisch vrouwelijk en niet neutraal model beschouwd. Mijn onderzoek focust op gelijkenissen tussen de mechanismes die deze geïdealiseerde figuren binnen de nationale mythologieën produceren. Verder probeer ik na te gaan of het amazonepatroon daadwerkelijk vrouwelijke emancipatie impliceert.

1. Mannelijke en vrouwelijke domeinen

Alle identiteiten fungeren in een maatschappelijke werkelijkheid. Volgens Judith Butler zijn ze gebaseerd op performance, op een ritueel dat herhaald moet worden om werkelijke invloed uit te oefenen. Ze benadrukt dat zo'n werkelijkheid geen vast gegeven is, maar continu wordt gecreëerd als illusie "through language, gesture, and all manner of symbolic social sign" (Butler 1988: 519). Er heersen arbitraire conventies, die – hoewel fictief – natuurlijk en nodig schijnen zolang ze herhaald worden. De eerder genoemde vrouwelijke rolpatronen lijken de waarheid over de vrouwelijke natuur te zeggen juist omdat ze herhaaldelijk in (fictionele) literaire werken uit verschillende culturen terugkomen.

Traditioneel gezien blijft de oorlogsvoering een zaak van mannen, zowel in Polen als in Zuid-Afrika. In een stereotiep beeld neemt de man afscheid van de vrouw: hij gaat vechten, terwijl zij thuis blijft en op hem wacht. Dit symboliseert ook de scheiding van de sferen: de publieke sfeer wordt voorbestemd voor

mannen, voor de vrouwen is er de huiselijke ruimte, dus de ruimte voor de (volks)moeder. Mannen en vrouwen die deze verdeling aanvaardden, beschouwen dit als natuurlijk, vanzelfsprekend en onbetwistbaar. Daarom is de volksmoeder niet alleen het dominante, maar ook het neutrale patroon die de rol vormt voor een gehoorzame vrouw die haar plaats en haar plichten kent. Volgens deze logica neemt de vrouw de tweede patriottische houding, die van amazone, alleen aan wanneer ze gedwongen wordt om de huiselijke – dus voor haar natuurlijke – ruimte te verlaten. Dit gebeurt op kritieke momenten voor haar volk, in de tijd van opstanden, wanneer haar gevoel van verantwoordelijkheid voor haar landgenoten en de patriottische plicht dit van haar vragen (vgl. Dąbrowska 2004: 71-73).

De verdeling in mannelijke en vrouwelijke sferen heeft ook betrekking op literaire genres. Het dagboekgenre is het meest egalitair, in die zin dat het voor zowel mannen als vrouwen beschikbaar was, en in de negentiende en begin twintigste eeuw werd dit genre als het enige gezien dat voor de vrouw geschikt was. Er bestaan natuurlijk ook mannelijke dagboeken, maar ze lijken een ander karakter te hebben. Vrouwelijke dagboeken die in Europa werden geschreven, zijn grotendeels beschrijvingen van het familieleven. In die van de Boerenvrouwen ligt de focus vooral op het geestelijke leven van de schrijfster. Gezien de calvinistische achtergrond van de vrouwen, diende een dagboek om een belangrijke geestelijke verandering vast te leggen ¹ (De Villiers 2009: 4). In beide gevallen refereren zulke teksten aan de huiselijke of privéruimte, terwijl in mannelijke dagboeken eerder publieke zaken centraal staan (Huskins en Boudreau 2005: 99). Bovendien hadden mannen naast dagboeken nog andere vormen van literaire expressie ter beschikking, waar ze hun ervaring met de oorlog een vorm konden geven, namelijk de historische roman, de avonturenroman en poëzie. Teksten van vrouwelijke auteurs die in de periode van de Anglo-Boerenoorlog ontstonden, zijn uitsluitend persoonlijk van aard. Tot dit soort teksten behoren dagboeken en herinneringen die geen deel van de literaire canon uitmaken (Van Niekerk 2001: 107).

De meeste van deze teksten werden trouwens niet met het oog op publicatie geschreven. De beslissing om toch te publiceren kwam in de meeste gevallen pas later en werd genoodzaakt door wat de auteurs omschrijven als een “pligsgevoel teenoor het volk” en “vaderlandsliefde en volksbewussyn” (Raal 2000a: Voorwoord). Wat opvalt is dat de schrijfsters in inleidingen tot hun dagboeken beweren dat ze geen literaire ambities hebben en geen roem met de publicatie

¹ Een goed voorbeeld van deze tendens is *Dagboek van 'n Bethulie-Kampdochter* (1965) van Rensche van der Walt. De auteur concentreert zich op haar innerlijke leven en beschouwt haar verblijf in een concentratiekamp als een beproeving die tot de ontwikkeling van haar geestelijk leven zal leiden.

van hun werk wensen te bereiken. Ze verklaren onomwonden dat hun boeken een patriottisch doel dienen en hun lotgevallen alleen binnen een patriottische context zinvol zijn. Ze presenteren hun publicaties als betrouwbare documenten bestemd voor toekomstige generaties, opdat deze het turbulente verleden van hun volk zullen kennen en daarvan zullen leren. De aarzeling die de auteurs van vrouwelijke egodocumenten hebben ten aanzien van eventuele publicatie toont dat het concept van de aparte mannelijke en vrouwelijke ruimtes door de vrouw werd geïnternaliseerd. Vrouwen die toch hadden besloten om hun persoonlijke teksten na de oorlog te publiceren, voelden zich gedwongen om deze beslissing te verontschuldigen door de betekenis van de tekst voor het vaderland te benadrukken.

2. Mythe, archetype maar geen echte vrouw van vlees en bloed

Met behulp van een mythe worden werkelijke gebeurtenissen in een universeel patroon omgezet, in een ritueel dat het verlangen naar een ideale en duidelijke orde in de geschiedenis weerspiegelt (vgl. Dąbrowska 2004: 160). Daarnaast zijn mythes verhalen die niet noodzakelijk waar zijn, maar ze bezitten een symbolische kracht: ze creëren een gevoel van toebehoren, verklaren het verleden en voorspellen de toekomst van een volk.

They are constantly repeated, often re-enacted. Myths are, in other words, essentially propagated for their effect rather than their truth value. [...] Myths are clearly a major and important element in this aspect of identity construction [...]. The sense of community in adversity and the sense of common destiny may also be sustained in part by myths: myths as sustaining and reinforcing values which define Self and Other, and hence the enemy; and myths of history which also entail a sense of future towards which the community is striving, or for which the community may be preordained (as in the notions of God's chosen people). (Fulbrook 1997: 73-4)

Op die manier kan een gemeenschap een gewenste verklaring voor haar lotgevallen vinden. De strijd voor onafhankelijkheid werd in het geval van zowel de Afrikaners als de Polen geïnspireerd door de mythe van het uitverkoren volk, dus door godsdienst en martyrologie.

In een door mannen gedomineerde cultuur – en het kan niet ontkend worden dat zowel de Zuid-Afrikaanse als de Poolse cultuur als zodanig beschreven kunnen worden – krijgt de vrouw een ondergeschikte positie toebedeeld. Van partnerschap kan geen sprake zijn, omdat de vrouw als een dreigend, verleidelijk element voor de mannelijke orde beschouwd wordt. Volgens de traditionele

stereotypen vertegenwoordigt de vrouw het domein van emoties en gevoelens, in tegenstelling tot de man die van logica en verstand gebruik maakt. Om de potentieel gevaarlijke invloed van de vrouw op de man te beperken wordt ze getransformeerd tot een symbool of mythe – dus een wezen zonder lichaam, boven de sfeer van erotiek en feitelijke politieke betrokkenheid (Dąbrowska 2004: 181).

Wat opvalt is dat zo'n manier van denken ook door vrouwen als natuurlijk 'eigen' werd aangenomen. Negentiende-eeuwse dagboeken van Poolse vrouwen werden vaak doorspekt met adviezen bestemd voor jonge meisjes, waarmee de auteur – een ervaren vrouw – haar wijsheid deelt en instructies geeft aangaande het gepaste gedrag voor een voorbeeldige vrouw en moeder (Dąbrowska 2004: 148). Het blijkt dat de vrouw zelf het best zorgt dat de grenzen tussen de mannelijke en vrouwelijke werelden niet overschreden worden.

3. Volksmoeder

Zoals eerder vermeld speelt godsdienst – calvinisme in Zuid-Afrika, katholicisme in Polen – een belangrijke rol in de nationale mythologie. Net zoals de Bijbelse Israëlieten werden de Boeren getest door God (Moodie 1975: 11). De twee cruciale gebeurtenissen in hun geschiedenis, de Grote Trek en de Anglo-Boerenoorlog (1899-1902), werden vergeleken met de zoektocht naar het beloofde land en met het offer van Jezus. Dit constitueerde de basis voor het Afrikaner christelijk-nationalisme dat in een grote mate door het calvinisme van Abraham Kuyper was geïnspireerd (Hexham 1980: 203). De invloed van de ideeën van Kuyper kan daarnaast herkend worden in de opvattingen van de Afrikaners over de positie van de vrouw binnen gezin en maatschappij. In 1914 publiceerde hij in Nederland het boek getiteld *De eerepositie der vrouw* waarin hij de vrouw een ondergeschikte positie toebedeelt. Met behulp van het concept van het natuurlijke recht verklaart hij dat haar natuurlijke plaats in een familie is, waar ze in de hiërarchie onder haar man – het gezinshoofd – staat (Landman 2009: 97). Haar rol en plichten kunnen het best samengevat worden in het concept van de volksmoeder.

Literatuur dient vaak om mythes te creëren en te bewaren. Het volksmoederideaal werd beschreven in twee boeken: in *Die Boerovrouw Moeder van Haar Volk* (1918) door Willem Postma en in *Die Vrou in die Geskiedenis van die Hollands-Afrikaanse Volk* (1921) door Eric Stockenström: “[It] involved the emulation of characteristics such as a sense of religion, bravery, a love of freedom, the spirit of sacrifice, self-reliance, housewifeliness (*huismoederlikheid*), nurturance of talents, integrity, virtue and the setting of an example to others”

(Brink 1990: 280). Geïdealiseerde Boerenvrouwen werden belast met een aantal taken: ze waren bewakers van de moraliteit van hun mannen, boden altijd steun en advies aan, stonden klaar om zich op te offeren voor hun man, volk en vrijheid, en uiteraard verafschuwden ze als vurige patriotten de Engelsen (Brink 2008: 9).

Hoewel dit ideaal pas na de oorlog van 1899-1902 werd gedefinieerd, kunnen kenmerken ervan teruggevonden worden in persoonlijke teksten van vrouwen – dagboeken en herinneringen – die aan dit conflict refereren. Deze patriottische houding is bijvoorbeeld te vinden in *Tant Miem Fischer se kampdagboek* waar de auteur verklaart: “alles, alles sal ek verlaat ter wille van ons volksbestaan, in die vaste hoop en vertrouwe dat God ons ellende sal sien en ons gebede sal verhoor” (Fischer 2000: 7) of “al die gerugte van vrede maak my buite myself! Vrede sonder vryheid, o nee!” (Fischer 2000: 109). In *Die kappie kommando* wordt op haar beurt Johanna Brandts moeder voorgesteld als een voorttrekkervrouw, dus een prototype van de volksmoeder:

Mevrouw van Warmelo was een ‘voortrekker’ in de volle betekenis van het woord. Met haar ouders was zij, als veertienjarig meisje, uit Natal op trek gegaan – tezamen met andere families – dwars door woestenijen, naar de onbekende en wilde streken waar zij bestemd was haar jeugd te slijten. Zij had de opkomst van een nieuw land en van een nieuwe natie gadegeslagen. (Brandt 1913: 4)

De interpretatie in de geest van het volksmoederdiscours diende als illustratie en bevestiging van de populaire nationalistische visie op de Afrikaner geschiedenis. Deze geschiedenis werd onder de massa gepropageerd door Gustav Preller (1875-1943), een bekende journalist, historicus en auteur van historische romans, die actief was in de eerste decennia van de twintigste eeuw. Zijn historische romans hadden als onderwerp twee kritieke gebeurtenissen: de Grote Trek en de Anglo-Boerenoorlog. In het kader van het christelijk-nationalisme vormden ze de basis voor de nationale mythe die parallellen vertoont met Bijbelse mythen en die uit twee historische cycli bestaat, waarin leed, dood en verlossing een belangrijke rol spelen (Moodie 1975: 12-14).

4. De Poolse moeder

De negentiende en de twintigste eeuw waren voor Polen een periode van onafhankelijkheidsstrijd. In 1795 verdween Polen als een onafhankelijk land van de kaart van Europa. Toen werd het patriottisme zowel een vorm van godsdienst als een “romantisch gevoel van plicht” (Dąbrowska 2004: 74). In deze permanente crisissituatie kwam het model van de Poolse moeder tot stand: de rol waarbij

de vrouw haar vaderland dient en tegelijkertijd binnen de voor haar geschikte, huiselijke ruimte blijft. Dit concept werd mede geschapen dankzij de romantisch-nationalistische poëzie, natuurlijk geschreven door mannen. In een zeer bekend gedicht van de Poolse dichter Adam Mickiewicz getiteld "Do Matki Polki" (Aan de Moeder de Poolse) wordt de moeder onderwezen over hoe ze haar zoon moet opvoeden om hem voor te bereiden op zijn rol als strijder en martelaar voor zijn vaderland.

Van de vrouw werd dus verwacht dat ze haar leven op deze wijze aan haar volk wijdt. Het sleutelwoord van het patriottische discours, vrijheid, had alleen betrekking op het volk, een collectief, maar geenszins op persoonlijke ambities (Dąbrowska 2004: 74). Dit was in feite een beperking die was opgelegd aan zowel vrouwen als mannen. De oorsprong daarvan is te vinden in het model van de adellijke cultuur met idealen van burgerlijke dienstbaarheid. Wat opvalt is dat ook de Boerenvrouwen in hun dagboeken en memoires schreven over een gelijksoortig gevoel van patriottische plicht en de noodzaak om hun landgenoten te dienen. Door de Poolse geschiedenis heen blijft *Matka Polka* de vrouwelijke modelhouding in tijden van crisis: tijdens de negentiende-eeuwse opstanden en vrijheidstrijd, later tijdens de wereldoorlogen, de staat van beleg en de tijd van *Solidarność*. In de Poolse mythologie grenst dit beeld zelfs aan het sacrale, want Moeder de Poolse wordt met de Moeder van God vergeleken.

5. Amazonen en opstandige vrouwen in egodocumenten uit de Anglo-Boerenoorlog

Naast bovengenoemde volksmoeders bestaat er nog een tweede model in de nationale mythologieën: de amazone. Dit model is zeker niet zo populair als de volksmoeder vanwege de problematische natuur; het impliceert het overschrijden van de traditionele genderrollen. Om die reden werd de amazone, hoewel in literatuur aanwezig, nooit als aanbevolen modelgedrag voor vrouwen beschouwd.

De Boerenvrouwen bleken de meest vurige bittereinders ² die zelfs in uitzichtloze situaties hun mannen tot verdere strijd aanmoedigden: "[f]or independence the Boer women will send husbands and son after son to fight to the last" (Bradford 2002: 47). Het opstandige patriottisme van Boerenvrouwen in concentratiekampen moet echt opmerkelijk zijn geweest, want zelfs Emily Hobhouse, een Britse activiste die naar Zuid-Afrika kwam met humanitaire hulp, beschreef deze houding vol bewondering in een brief:

² Bittereinders was de benaming voor deze Boerenstrijders die na september 1900, ondanks talrijke nederlagen, bleven vechten tegen de Britten tot het "bittere einde."

A burgher surrendered and went home to his wife.

'Are you wounded?' she said.

'No.'

'Are you ill?'

'No.'

'Then go back away at once and don't come near me again till you return with the freedom for our country.'

(Hobhouse, brief aan Leonard Hobhouse, Cape Town, januari 1901, geciteerd in Van Reenen 1999: 39)

In een andere brief vergelijkt ze de houding van de Boerenvrouwen met die van de archetypische vrijheidsstrijdster, Jeanne d'Arc: "I described to him [Lord Milner] the attitude and spirit of all the deported women I had met and asked him how he thought he was going to govern thousands of Joans of Arc" (brief aan Lady Hobhouse, Cape Town, december 1900, geciteerd in Van Reenen 1999: 37).

Dezelfde houding van verzet tegen de Britten wordt door de Boerenvrouwen in hun egodocumenten herhaald. Ten dele was dit verzet zeker hun autocreatie, hetgeen wordt bevestigd in de beschrijvingen van Britse journalisten. Omdat die vrouwen onafhankelijker dan de Britse vrouwen waren en niet aan dezelfde maatschappelijke conventies waren gebonden, pasten ze niet binnen het imperialistische genderdiscours. Oorlogsverslaggever Edgar Wallace van de *Daily Mail* beschreef bijvoorbeeld de Boerenvrouwen als verraderlijk ("treacherous") en "ill-natured, unnatural" (geciteerd in Krebs 1992: 44). Verrassend genoeg maakte ook hij gebruik van dezelfde aanname als de Boeren, namelijk dat er natuurlijke, aangeboren eigenschappen bestaan die gender definiëren.

De opstandige houding lijkt een gemeenschappelijk kenmerk van de Boerenvrouwen, dat in alle persoonlijke teksten opvalt, maar strijdsters die daadwerkelijk op het slagveld vochten, waren eerder uitzonderingen. Het meest sprekende voorbeeld van een Boerenvrouw die een langere tijd samen met haar broers-guerrillastrijders doorbracht, wordt beschreven in de herinneringen van Sarah Raal. Het boek werd in 1938 uitgegeven onder de veelzeggende titel *Met die boere in die veld: Die ervarings van die skryfster*. In het jaar 2000 verscheen de Engelse vertaling onder een nog directer en duidelijker titel als *A Lady who Fought: A Young Woman's Account of the Anglo-Boer War*. Zoals de titel al suggereert, presenteert de schrijfster haar oorlogslotgevallen in de vorm van een romantisch avonturenverhaal met een rebelse *cowgirl* als hoofdpersonage, die uit een concentratiekamp vluchtte om mee te gaan met haar vechtende broers.

6. Romantische poëzie en Poolse amazonen

Ook in de Poolse nationale mythologie komen vrouwelijke strijders voor, die met Sarah Raal dezelfde patriottische houding van verzet tegen de vijand delen. De twee meest bekende, Emilia Plater en Grażyna, komen uit werken van de eerder genoemde Adam Mickiewicz. Grażyna is een Litouwse prinses – een legendarisch middeleeuws figuur uit een gelijknamig episch gedicht. Ze is een uitzonderlijke vrouw: geïnteresseerd in politiek, vastberaden en dapper, ze voelt zich verantwoordelijk voor het lot van haar land en volk, en voor de eer van haar man. Om het verraad dat haar man wil plegen te voorkomen, trekt ze mannelijke kleren aan en neemt ze deel aan een gevecht. De tweede bekende amazone is Emilia Plater (1806-1831) die op haar beurt een werkelijk bestaande persoon was en tegen de Russische aanvallers vocht, maar in het Poolse collectieve bewustzijn aanwezig is dankzij het gedicht van Adam Mickiewicz “Śmierć Półkownika” (De dood van de kolonel). Het gedicht tekent de legende op van haar levensloop volgens een hagiografisch patroon, dat niet veel rekening met de werkelijkheid houdt en focust op haar dood: Plater wordt voorgesteld als een held en bevelhebber die door haar soldaten wordt geëerd en berouwd.

In de geïdealiseerde representaties van beide personages in de geest van het romanticisme worden typisch mannelijke en vrouwelijke deugden vermengd (Filipowicz 1996: 36). Ze zijn dus charismatische leiders en moedige strijders van wie eveneens de schoonheid en vrouwelijke charme worden beklemtoond.

Het oordeel over Plater door Poolse historici is niet unaniem. Hoewel haar romantische legende bewondering kan opwekken en tot de verbeelding kan spreken van jonge generaties patriotten, heeft ze volgens enkele van haar biografen niet voor het juiste gedragspatroon gekozen. Zo wordt er gesuggereerd dat de Poolse moeder een beter model voor haar zou zijn geweest (Filipowicz 1996: 37).

7. Conclusie

Nationale mythologieën met bijbehorende gedragspatronen voor de vrouw in crisissituaties – zowel in Zuid-Afrika als in Polen – lijken op een paradox te berusten. Beide gepresenteerde patronen veronderstellen sterke vrouwelijke persoonlijkheden, die zelfs in gevaarlijke oorlogsomstandigheden geen mannelijke verdediger nodig hebben. Soms lijken ze zelfs de mannen te overtreffen, want ze zijn resoluter en extremer in hun opvattingen. In principe constitueert zo’n vrouw een bedreiging voor de mannelijke wereld. Vooral het

model van de amazone is verontrustend voor de symbolische mannelijke orde die op genderspecifieke tegenstellingen is gebaseerd, want de amazone bezit zowel mannelijke als vrouwelijke eigenschappen. Ze verlaat de huiselijke ruimte en is actief in de publieke, dus mannelijke sfeer.

Waarom werden zulke gedragspatronen een plaats gegund in de door mannen geschreven geschiedenis? Ten eerste juist omdat ze mythische representaties zijn. Volksmoeders en amazonen zijn geen echte vrouwen van vlees en bloed. De vrouw die tot een concept getransformeerd wordt, behoort tot de sfeer van abstracties en haar rol kan gemakkelijk ingezet worden om een bepaalde ideologische interpretatie te dienen. Zulke ideale representaties, hoewel eerbiedig, blijken dus repressief te zijn. Gezien de politieke en maatschappelijke achtergrond waartegen de besproken vrouwelijke representaties gesitueerd zijn, kan er in feite geen sprake van (proto-)feminisme zijn.

Om deze reden kan zelfs de amazone niet als een geëmancipeerde vrouw beschouwd worden. De nationalistische mythologie stelt haar vooral voor als een voorbeeldige patriot, een vrouw die in staat is om zichzelf voor haar volk en de onafhankelijkheid ervan op te offeren, ten koste van alles, zelfs haar leven of haar vrouwelijkheid. Binnen zulke interpretaties is het aspect van progressiviteit – en ook van transgressie – in haar gedrag (ten opzichte van de genderrollen) niet van primair belang. Er kan zelfs beweerd worden dat de buitengewone omstandigheden van de oorlog of opstand als excuus voor haar ‘overtreding’ functioneren. In vreedstijd zou een oordeel over haar gedrag veel strenger uitvallen.

Bibliografie

- Bradford, Helen. 2002. "Gentlemen and Boers." *Writing a Wider War: Rethinking Gender, Race, and Identity in the South African War, 1899-1902*. Eds Gregor Cuthbertson, A. M. Grundlingh, and Mary-Lynn Suttie. Athens: Ohio University Press. 37-66.
- Brandt, Johanna. 1913. *Die kappie komando*. Amsterdam, Pretoria, Johannesburg: J. H. De Bussy.
- Brink, Elsabé. 1990. "Man-made women: gender, class and the ideology of the volksmoeder." *Women and Gender in Southern Africa to 1945*. Ed. Cheryl Walker. Cape Town: D. Philip.
- Brink, Elsabé. 2008. "Die Volksmoeder. 'n Beeld van 'n Vrou." *Van Volksmoeder tot Fokopolisiekar. Kritiese opstelle oor Afrikaanse herinneringsplekke*. Eds A.M. Grundlingh, en S. Huigen. Stellenbosch: Sun Press.
- Butler, Judith. 1988. "Performative acts and gender constitution: an essay in phenomenology and feminist theory." *Theatre Journal* 40 (4): 519-531.
- Dąbrowska, Danuta. 2004. "Udomowiony świat. O kobiecym doświadczeniu historii." *Rozprawy i studia*. Vol 586. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.

- De Villiers, Pieter. 2009. "Tranquility in the face of death: Calvinist spirituality in war." *Studia Historiae Ecclesiasticae* 35 (2): 119-139.
- Filipowicz, Halina. 1996. "The Daughters of Emilia Plater." *Engendering Slavic Literatures*. Eds Pamela Chester, en Sibelan Forrester. Bloomington: Indiana University Press. 34-57.
- Fischer, Maria A. 2000. *Tant Miem Fischer se Kampdagboek*. Pretoria: Protea.
- Fulbrook, Mary. 1997. "Myth-making and national identity: The case of the GDR." *Myths and Nationhood*. Geoffrey A. Hosking, en George Schöpflin. New York: Routledge in association with the School of Slavonic and East European Studies, University of London. 72-82.
- Hexham, Irving. 1980. "Dutch Calvinism and the development of Afrikaner nationalism." *African Affairs* 79 (315): 195-208.
- Hobhouse, Emily. 1999. *Boer War Letters*. Ed. Rykie van Reenen. Cape Town: Human & Rousseau.
- Huskins, Bonnie, en Michael Boudreau. 2005. "Daily allowances': literary conventions and daily life in the diaries of Ida Louise Martin (nee Friars), Saint John, New Brunswick, 1945-1992)." *Acadiensis: Journal of the History of the Atlantic Region* 43 (2): 88-108.
- Krebs, Paula M. 1999. *Gender, Race, and the Writing of Empire: Public Discourse and the Boer War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Landman, Christina. 2009. "Calvinism and South African Women: A Short Historical Overview". *Studia Historiae Ecclesiasticae* 35 (2): 89-102.
- Mickiewicz, Adam. "Do Matki Polki". *Virtual Library of Polish Literature*. 18 april 2013. <<http://litterat.ug.edu.pl/amwiersz/0055.htm>>.
- Mickiewicz, Adam. *Grażyna. Zakład Narodowy im. Ossolińskich*. 18 april 2013. <<http://www.oss.wroc.pl/mickiewicz/mj/autor001/text0010.htm>>.
- Mickiewicz, Adam. "Śmierć pułkownika". *Virtual Library of Polish Literature*. 20 april 2013. <<http://litterat.ug.edu.pl/amwiersz/0061.htm>>.
- Moodie, T. D. 1975. *The Rise of Afrikanerdom: Power, Apartheid, and the Afrikaner Civil Religion*. Berkeley: University of California Press.
- Raal, Sarah. 1938. *Met Die Boere in Die Veld: Die Ervarings Van Die Skryfster*. Kaapstad: Nasionale Pers.
- _____. 2000a. *Met Die Boere in Die Veld: Die Ervarings Van Die Skryfster*. Plumstead: Stormberg Publishers.
- _____. 2000b. *The Lady Who Fought: A Young Woman's Account of the Anglo-Boer War*. Plumstead: Stormberg Publishers.
- Van der Walt, Rensche. 1965. *Dagboek van 'n Bethulie kampdochter*. Bloemfontein: Sendingpers.
- Van Niekerk, Annemarie. 2001. "'Finding My Own Voice'? Women's Ego Texts from the South African War - a Genre Exploration". *Stilet* 13 (2): 103-122.

